eISSN 2783-6843 | ISSN 1392-0316 | 10.37522/aaav.121.2026.354

Žvilgsnis į (ne)saugų dangų. Neatpažinti reiškiniai, regėjimai ir šiuolaikybės technologijos

Skaidra Trilupaitytė
Lietuvos kultūros tyrimų institutas
Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius
s.trilupaityte@gmail.com

Dangaus tema kultūrinėje vaizduotėje siejasi su tikėjimo bei racionaliojo mąstymo sąveika; ji taip pat priklauso nuo žmogiškosios regos (matymo) galimybių, kurios kinta dėl optinių technologijų. Matymo patikimumą kadaise legitimuodavo religinės tradicijos, Naujaisiais laikais – gamtos mokslai, teigiantys, kad žmonės atpažįsta vaizdą ne akimis; kognityviniai procesai vyksta itin kompleksiškai veikiančiose smegenyse. Atsižvelgiant į neatpažintų dangaus reiškinių (toliau – NDR) tyrimus, matymo technologijų istoriją bei kultūros ir religijos teoretikų įžvalgas, šiame tekste analizuojama dangaus (ne)saugumo tema. Vakarietiškos kultūrinės vaizduotės apžvalgą papildo keli atskirais XX–XXI a. dešimtmečiais sukurti Lietuvos dailės kūriniai. Akcentuojama, jog 2022-aisiais prasidėjusi plataus masto Rusijos invazija į Ukrainą lėmė beprecedentį dangaus militarizavimą – dėl naujausių karinių ir sekimo technologijų dangus tampa savotiška naująja grėsmės sfera, ženklinančia nacionalinių valstybių ribų trapumą.

Reikšminiai žodžiai: dangaus sakralumas, neatpažinti dangaus reiškiniai, Bruno Latour, hibridai, militaristinės ir sekimo technologijos, naujasis nesaugumas.

Žvilgsnis į dangų ir NDR tyrimai

Dangaus sąvoka dažnai siejasi su „natūralia“ žvilgsnio aukštyn trajektorija ir kultūriniais bei religiniais vaizdiniais, o nustatant reiškinio ribas ir mastą niekada neišvengiama spragų. Pavyzdžiui, mėginimai rasti vis tikslesnes definicijas aiškinant retus atmosferos „stebuklus“ yra neatsiejami nuo žmogiškojo žinojimo trapumo. Kasdieniame gyvenime dangų stebime iš konkrečios geografinės platumos, būdami viename taške. Tuo pat metu jaučiame, kad aukštybių ribos yra nepastovios; dangaus (ne)saugumo ir ribų klausimas visuomet išlieka atviras dėl objektyvaus žinojimo ir subjektyvumo sąveikos. Į žvaigždžių spiečius naktį arba saulės spindulių apglėbtus debesis dieną žvelgiantį svajotoją aplanko pareidoliniai (pa)matymai. Net ir moderniojoje kultūros istorijoje egzistuoja tokie įvykiai kaip 1917 m. tūkstančius stebėtojų, tarp jų ir nepatiklius žurnalistus bei fotografus, sutraukusi visuotinai regėta Fatimos pranašystė, arba „Saulės stebuklas“. Jokių aiškių meteorologinių šio reiškinio paaiškinimų neatsirado, taigi 2017 m. popiežius Pranciškus patvirtino (ir tuo būdu tarp tikinčiųjų legitimavo) anuomet įvykusį stebuklą.

Keistų regėjimų patikimumą gali įteisinti instituciškai aprobuota religinė tradicija. Savo ruožtu, XX a. antroje pusėje nežemiški (angl. *extraterrestrial*) atstovai iš svetur – „ateivių laivai“ – taip pat vis dažniau sieti su populiariojoje kultūroje įsitvirtinusiu neatpažintų skraidančių objektų (toliau – NSO) folkloru. O pastaruoju dešimtmečiu – ir su vis dar neišaiškintais, t. y. neatpažintais, anomaliniais arba paranormaliais reiškiniais, vadinamaisiais neatpažintais dangaus reiškiniais (angl. *unidentified aerial phenomena*)[1]. Dar keistesnės regėjimų galimybės atsiveria pasitelkus kosmosą skrodžiančius sudėtingiausius matymo įrenginius, kurie mokslininkams

1 Anomaliniai dalykai danguje gali būti įvairios prigimties. Dėl ribotos teksto apimties šiuo atveju kliaujamasi apibendrintu pastebėjimu, kad ankstesniais amžiais anomalijos kultūrinėje vaizduotėje dažnai buvo tapatinamos su žmogui pasirodančiais angelais, demonais ar dieviškaisiais apreiškimais; gerokai vėliau, ypač po Antrojo pasaulinio karo, neįprasti dalykai danguje neretai „pavirsdavo“ raketomis-vaiduokliais ir nežemiškų technologijų monstrais. 2022 m. liepą JAV Gynybos departamento centrinė būstinė Pentagonas įsteigė neatpažintų objektų, kurie juda po vandeniu ir kosmose, tyrimų agentūrą. Taigi XX a. antroje pusėje įprastas, tačiau etiniu požiūriu ne itin korektiškas NSO terminas šiandien pakeistas neutralesniu NDR. Detaliau apie ufologijos sampratas ir istoriją žr.: Unidentified flying object https://www.britannica.com/topic/unidentified-flying-object. Plačiau apie NDR žr.: https://www.cbsnews.com/news/what-are-uaps-unexplained-aerial-phenomenon-ufos-new-name/.

leidžia suvokti iki šiol neįsivaizduotus dalykus, tarkime, laiko pradžią. Anomalijos, kurias netikėtai pamato žemiškieji prietaisai arba Žemės orbitoje skriejančių orlaivių pilotų akys, provokuoja kalbėti apie keistas sankirtas tarp kosmologijos, naujų karinių paslapčių ir įvairios prigimties NDR tyrimų. Pastaruoju dešimtmečiu kartu su vis naujesniais išmaniųjų telefonų modeliais randasi ir naujos netikėtų dangaus vaizdinių dalinimosi socialiniuose tinkluose mados[2]. Kaip ir prieš daugybę dešimtmečių, technikos prietaisų sustiprinto (objektyvaus) matymo ir (subjektyvaus) regėjimo skirtis nėra tokia aiški, kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Apskritai kultūros tyrimuose tenka nuolat atsižvelgti tiek į besiplėtojančias žmogiškojo matymo galimybes, tiek į tikėjimo ir mąstymo ypatumus bei ribotumus, kuriuos atspindi ir vizualinių patirčių istorija. Šventieji įžengdavo į aukštybes, o išganymą žadančios dievybės iš dangaus taip pat nužengdavo žemyn į Žemę. Kaip rodo meno istorija, viršžemiška sfera siejosi su transcendencija, tačiau į ją ne sykį žvelgta susižavėjimo kupinomis arba pamaldžiomis akimis, apmąstant Paskutiniojo teismo akimirkas, eschatologiniai vaizdiniai galėjo sukelti šiurpą ir pamaldžią baimę. Ne vieną šimtmetį vakarietiškoje (ir ne tik) dailėje vaizduoti įspūdingi debesys, astronominiai kūnai, abstrahuoti dekoratyvūs žvaigždynų spiečiai arba antropomorfizuoti Mėnulio, tekančios ar besileidžiančios Saulės, audros ir kitokie dangiški motyvai. Paprastai jie nestokoja simbolinio, mitologinio ir religinio turinio.

Naujaisiais amžiais dangaus vaizdavimas tradiciškai ėmė atstovauti peizažo žanrui. Pastarasis sparčiai vystėsi tada, kai gamtos aspektus objektyviai tiriantis mokslas ėmė atsiskirti nuo religinės ir ekonominės sferų. Dangus pradėjo įgauti naujų prasmių, pavyzdžiui, mėginant pagauti atmosferinius reiškinius, vėrėsi galimybės meistrystei ir raiškos eksperimentams. Peizažinė tapyba buvo puikus to pavyzdys. Pasak Johno Bergerio, skirtingai nei materialią naudą duodanti Žemė, kurią galima nusavinti, dangus „neturi

2 Meteorologai negali užtikrintai teigti, ar, tarkime, Šiaurės pašvaistė Lietuvos danguje ryškiai matydavosi ir ankstesniais dešimtmečiais (galimai – ne). Bet dėl dabarties žmonių pomėgio išmaniaisiais telefonais fotografuoti netikėtus atmosferos reiškinius net ir atokiose Lietuvos vietose Šiaurės pašvaistė staiga visuotinai „atrandama“. Tai tapo įmanoma tik plintant jautriems kasdieniniams matymo prietaisams. Kitose pasaulio dalyse gaudomi retai pro mūsų planetą praskriejantys dangaus kūnai, tokie kaip žalioji kometa, detaliai fiksuojamas Mėnulio paviršius (nors tik vėliau paaiškėja, jog, tarkime, simuliakrinę optiką, fiksuojant Mėnulį, „netyčia“ sukūrė telekomunikacijų kompanijos įdiegta dirbtinio intelekto programa) ir pan.

paviršiaus, yra neapčiuopiamas, todėl jo neišeis paversti daiktu ar išmatuoti kiekį.“[3] O žvelgiant iš šiandienos meteorologijos mokslo perspektyvos, verta pridurti, kad natūralūs debesys neretai traktuojami kaip didžiausias klimato prognozių neapibrėžtumo šaltinis, nuolat indikuojantis globalius, ištisus kontinentus aprėpiančius orų ir biosferos pokyčius. XIX a. atsiradus fotografijai, o paskutiniais XX a. dešimtmečiais – kompiuteriu generuojamiems vaizdams, medijose ir mene lygia greta plito aviacijos ir kosmoso dokumentika, fotokoliažai, falsifikatai, palydovų siunčiami vaizdai ir pan. Technologijų įgalinto matymo ir subjektyvių įsitikinimų sąveika šiuo atveju verta akylesnio dėmesio.

Kalbant apie percepciją, taip pat tikslinga atsižvelgti į biologijos mokslus, teigiančius, kad žmonės mato ir atpažįsta vaizdą ne akimis – kognityviniai procesai vyksta itin kompleksiškai veikiančiose mūsų smegenyse. Ne paslaptis ir tai, jog žmogaus akies tinklainė fiksuoja tik labai nedidelę dalį spinduliuotės, taigi savo biologiniais receptoriais „pagauname“ gana siaurą bangų spektrą[4]. Iš istorijos žinome, kad pasakojimai apie regėjimus ar ateivius neretai būna paneigiami vėliau išaiškinus apgaules (pavyzdžiui, įvairias fotomanipuliacijas), nustačius proto „aptemimo“ arba haliucinacijų sukeltą efektą. Naujausiais laikais žmones išgąsdina netyčia išvysti slaptų karinių eksperimentų ženklai, palydovų signalai ar neįprasti ir netikėti atmosferos reiškiniai, kurių meteorologai vis dar nepaaiškina. Su dangaus nesaugumu susijęs jo galutinis neiššifruojamumas šio teksto atveju tampa atspirties tašku. Kaip teigė JAV kontrkultūrinių sąjūdžių ir technologijų gnosticizmo (angl. *TechGnosis*) reiškinius analizavęs Erikas Davisas, nuo XX a. antros pusės rimtosios žiniasklaidos pranešimai ir populiarūs įsivaizdavimai „maitina“ vieni kitus, kadangi informacijos srautai nesrūva išimtinai viena kryptimi. Davisas siūlo į NDR žvelgti per postmoderniąją *hermiškąją* (Hermio) perspektyvą. Mat susidūrus su nežinomybe, visuomet tenka pripažinti tam tikrą mąstymo įtampą, ironijos ir minties šokį tarp logikos

3 John Berger, *Kaip menas moko matyti* (Vilnius: Kitos knygos, 2019), 119. Debesų vaizdavimo tradicijos Vakarų Europoje vertos netgi atskiro aptarimo; galima būtų minėti kad ir XIX a. pradžioje debesų charakteristikas klasifikavusį žymųjį anglų peizažistą Johną Constable'ą.

4 Vizualines ir mentalines spektro galimybes iš filosofinės perspektyvos tyrė Paulas Virilio, XX a. 1 deš. analizavęs žmogiškosios percepcijos automatizaciją per kompiuterių matymo galimybes; Paul Virilio, *The Vision Machine* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994).

ir senovinių tikėjimų, mito ir modernybės, racionalaus priežastingumo ir ikimodernios vaizduotės efektų[5].

Jei apie dangų kalbėtume vien kaip apie orinę substanciją, galimai pasiteisintų fenomenologijos prielaidos, plėtojamos atsižvelgiant į prancūzų filosofo Gastono Bachelard'o erdvinės vaizduotės ir poetikos studijų galimybes[6]. Tačiau gilinantis į NDR sampratą, manau, tikslinga remtis kompiuterių mokslininko (neretai vadinamo interneto pionieriumi), astronomo bei ufologo Jacques'o Vallée pasiūlyta *the phenomenon* (liet. reiškinys) sąvoka. Jis yra vienas autoritetingiausių NDR istorijos tyrėjų[7], o tai, ką jis šiandien įvardija kaip *the phenomenon*, analizuoja priešakinės fizikos, gamtos mokslų ir socialinių tyrimų sričių specialistai. Tiriant NDR pasakojimus, pasak Vallée, tenka naudotis matematika, duomenų bazėmis, atsikartojančių modelių paieškos algoritmais; lygiagrečiai privalu turėti etnografo „gyslelę" ir nuolat aiškintis, kaip kultūra formuoja mūsų supratimą apie (vis dar) iki galo nepažįstamą pasaulį.

2022 m. Vallée yra teigęs, kad net ir po daugybės dešimtmečių negalima vienprasmiškai atsakyti, kaip reikėtų vertinti NDR[8]. Mokslininko manymu, nepaisant to, kaip ateityje tai vertins tikslieji mokslai, *the phenomenon* visų pirma verta sieti su sąmonės paslaptimi arba tuo, ką filosofai vadina *qualia* (tai – sąmoninga patirtis, kurią patiria kiekvienas žmogus,[9] ir visuomet

5 Aiškindamiesi apie NDR, visais atvejais galime vertinti tik itin mažais duomenimis prieinamą informaciją. Todėl natūraliai esame papildomai veikiami vizionieriškų įsivaizdavimų, tradicinių kultūrinių bei religinių simbolių ir subjektyvių būsenų. Žr.: Erik Davis, *TechGnosis: Myth, Magic, and Mysticism in the Age of Information* (Berkeley, CA: North Atlantic Books, 2015), 231.

6 Minėtini, tarkime, beribiškumo įspūdžiai, kai „beribiškumo fenomenologija mus iškart nukreipia į įsivaizduojančiąją sąmonę"; taip pat akcentuotini „išorės ir vidaus dialektikos" apmąstymai. Žr.: Gaston Bachelard, *Svajonių džiaugsmas* (Vilnius: Vaga, 1993), 465–466, 488–489.

7 Galima atkreipti dėmesį į etapinę autoriaus knygą: Jacques Vallée, *Passport to Magonia: On UFOs, Folklore, and Parallel Worlds* (Chicago: Contemporary Books, 1969).

8 Vallée nuomone, XX a. masinėje kultūroje susiformavęs aukščiau minėtasis NSO įvaizdis kaip fizinių laivų, kuriuos valdo būtybės iš kitų planetų, geriausiu atveju yra mūsų pačių materializmo atspindys, o blogiausiu – falsifikatai ir apgaulė. Atmesdamas populiarias spekuliacijas, tyrėjas siekia išskleisti būtent tas įvairialypių NSO legendų detales, kurios išsamiausiai galėtų padėti mums atsekti jų giluminius epistemologinius ir kultūrinius dėsningumus. Žr.: Chantel Tattoli, "Jacques Vallee still doesn't know what UFO's Are," 2022 02 18, https://www.wired.com/story/jacques-vallee-still-doesnt-know-what-ufos-are/.

9 Šiuo atveju tai siejama su sąmonės filosofijos apibrėžimais; žr.: "Qualitative states," https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-mind/Qualitative-states.

yra kažkas daugiau nei vien mūsų fizinių dalių suma). Būtent čia glūdi vis dar neišspręstas ir šiandienos gamtos mokslams kol kas nepavaldus nežinomasis X. Nežemiškos gyvybės formų paieškas ir tikėjimus apie neatpažintus objektus analizuojanti religijos studijų profesorė Diana W. Pasulka (kuriai Vallée darbai turėjo nemažai įtakos) į NDR žvelgia per savotišką dialektinę prizmę. Progresyvia postnyčiška religingumo samprata besivadovaujanti mokslininkė atmeta subjektyvaus įtikėjimo bei mitinių ir religinių patirčių skirtis. Anot jos, egzistuoja tiesiog žmogiškos patirtys, kurias neišvengiamai patiriame subjektyviai[10]. Visi mūsų tikėjimai ar įsitikinimai, nepaisant institucinio aprobavimo, nuolatos prisitaiko prie naujų socialinių sąlygų ir mokslo plėtros tam, kad galėtume vis geriau suprasti aplinkinį pasaulį. Kita vertus, niekada negalime įgauti tokio tikėjimo, kuris, pavyzdžiui, visiškai sutaptų su fizikos mokslų realybe, nes atstumas tarp jų visuomet yra ženklus. Nežiūrint to, mes nuolat siekiame suvokti realybę bent apytiksliai[11].

Moderniojoje kultūrinėje vaizduotėje glūdinčius ir su pabėgimu iš mūsų planetos susijusius lūkesčius iš antropologinės perspektyvos savitai nusakė vėlyvuosiuose darbuose pasaulio žemiškumą akcentavęs Bruno Latouras (1947–2022). Popandeminę ateitį apmąstęs prancūzų filosofas ir antropologas formulavo dabarties žmogaus pareigą ir atkreipė dėmesį į augantį nerimą dėl ateities. Pasak Latouro, naujasis visų mūsų gyvenimo tikslas – išsaugoti žemiškojo pasaulio tinkamumą gyventi, t. y. sąlygas gyvybei toliau gyvuoti. Tačiau tai nebūtinai savaime suprantama religinio tikėjimo, subjektyvių įsitikinimų arba netgi šiuolaikinių sąmokslo teorijų nuspalvintam protui. *Laturiškoji* tinklo teorija ir moderniųjų hibridų klausimas, kurį prancūzų teoretikas vienoje populiariausių savo knygų analizavo dar Šaltojo karo pabaigos metais[12], taikliai nusako nuolatinį (po)moderniojo subjekto mąstymo dvilypumą, kai „modernieji“ tuo pat metu galėjo būti

10 Pasulkos manymu, gilias sukrečiančias patirtis patyrę žmonės, veikiami kultūros, jas vėliau neretai interpretuoja kaip religines ar mitines patirtis (pavyzdžiui, pasakodami vieni kitiems, kad matė Mozę ir degantį krūmą, ir tuo pasakojimu įtikindami kitus). Žr.: Diana W. Pasulka, *American Cosmic: UFOs, Religion, Technology* (Oxford: Oxford University Press, 2019).

11 Mokslininkė šią mintį plačiau plėtoja tinklalaidėje *What do aliens look like? | Diana Walsh Pasulka and Lex Fridman*, https://www.youtube.com/watch?v=y09jgvQBoUo.

12 2004 m. į lietuvių kalbą išverstas veikalas *Mes niekada nebuvome modernūs* originalo kalba pirmą sykį pasirodė 1991 m.; Bruno Latour, *Mes niekada nebuvome modernūs* (Vilnius: Homo liber, 2004).

besivadovaujantys mokslu ir prietaringi, pasaulietiški ir religingi. Savo perteklinio tarpininkavimo praktikose šiuolaikinis žmogus „sukuria mišrūnus iš visai naujų būtybių, gamtos ir kultūros hibridų“[13]. Latouro išplėtota žmogiškųjų ribų analizė[14] taip pat gali būti pasitelkiama aiškinantis mūsų santykį su ne(be)sakralia dangaus sfera.

Kitaip tariant, aptardama (ne)saugų dangų kultūrinėje vaizduotėje, šio klausimo neredukuoju į technologinio progreso, aviacijos, kosminių tyrimų ar meteorologijos temas, savaime neabejotinai reikšmingas. Plėtodama aukščiau minėtų autorių įžvalgas, remiuosi Daviso pastebėjimu, kad neatpažintų arba nežemiškų pasaulių įsiveržimas į mūsų sąmonę įvyksta prieblandos zonoje, kurioje ribos tarp fantazijos ir fakto nusitrynusios. Žmogiškasis pažinimas šiuo atveju veikia tarsi Mobijaus juosta, besisukanti tarp vaizduotės ir grubios materijos[15]. Aukščiau minėtų potėmių daugialypiškumą reflektuoja ir šiame tekste pasirinkti keli moderniosios bei šiuolaikinės Lietuvos dailės kūriniai. Jie čia funkcionuoja ne vien kaip dailės istorijos analizės objektai, bet ir kaip vizualinės bei retorinės figūros kintančių suvokimo vektorių ir subjektyvios optikos analizės procese. Pastaraisiais metais itin paspartėjusi kosminių palydovų plėtra ir 2022-aisiais prasidėjusi plataus masto Rusijos invazija į Ukrainą, taip pat vykstantis dirbtinio intelekto proveržis leidžia kalbėti apie dangaus technologijų „sprogimą“, siekį kolonizuoti kosmines sferas. Man teberašant šį tekstą, oficialiajame diskurse prabylama apie beprecedentį nacionalinės valstybės oro ribų sampratos trapumą, kuris Šaltojo karo metais dar buvo neįsivaizduojamas.

Tarp tikėjimo, matymo ir žinojimo. Istorinė perspektyva

Apibendrinant religinių institucijų palaikomas žinių tradicijas, galima teigti, kad Viduramžių žmogui kosmosas buvo iš esmės suprantamas. Tai buvo racionali sistema, sukurta racionalaus Dievo – to paties nežemiškojo prado, kuris sukūrė mūsų protus. Tuo tarpu vėlesniais šimtmečiais gamtos mokslų „atkerėtame“ ir religinio priežastingumo nebetekusiame pasaulyje aiški tvarka ir tradicinių žinojimo sistemų naratyvai apie gamtos dėsningumus eižėjo, ankstesnės dogmos vis dažniau kėlė įtarimų.

13 Ibid., 17.

14 Bruno Latour, *After Lockdown: A Metamorphosis*, translated by Julie Rose (Cambridge: Polity Press, 2021).

15 Davis, *TechGnosis*; plačiau apie tai skyriuje “The Alien Call”.

Paradigmų kaitos alegoriją iškalbingai iliustruoja 1888 m. publikuotas garsusis Flammariono raižinys[16], kurio siužetas ne sykį traktuotas kaip renesansinio mokslinio ir mistinio pažinimo būdų susidūrimas[17]. Po Antrojo pasaulinio karo Hannah Arendt pastebėjo, kad nuo XVII a. pasaulio tvarkos pažinimas, remiantis gamtos tyrimais bei atradimais, neišvengiamai vėl mus pastūmėjo į karteziškųjų abejonių pelkę[18]. Matymo ir žinių ribas laužantis Naujųjų laikų žmogus danguje regėjo ne tik pagal dieviškąjį planą arba astronomų aiškinimus judančius dangaus kūnus. Tarpininkavimus steigiančioje ir hibridus ilgainiui dauginančioje kultūroje žinojimo ir tikėjimo klausimai persipynė. Taigi sukrečiantys regėjimai net ir vėlesniais laikais provokavo mąstyti apie nežemiškas, neretai sparnuotas, esybes ir dievybes (jau minėtoji Fatimos pranašystė).

Tam tikri visatos matymą koreguojantys įrenginiai mokslo raidoje buvo lemiami, tačiau ne visos su nauja erdvės ir kosmoso samprata susijusios įsivaizduojamosios „revoliucijos" kėlė sąmyšį autoritetų galvose. Pavyzdžiui, vadinamasis Koperniko perversmas pagaliau padėjo reformuoti bažnytinį kalendorių, jau daug metų kėlusį diskomfortą dėl teologinių dogmų ir realaus dangaus kūnų judėjimo neatitikimo[19]. Buvo pasiūlyta gana patogi matematinė fikcija, kuri, nepaisant anuometinių disputų, vis dėlto nepaneigė tikėjimo, jog tik Dievas iš tikrųjų žinojo, kodėl dangaus kūnai elgiasi taip, kaip teigė Biblija ir Aristotelis, nepriklausomai nuo to, kaip galėjo atrodyti tiriančiam žmogui. Dar naujesnės optinės technologijos ir preciziškesni skaičiavimai ilgainiui leido „apversti" dangaus sampratą ir galutinai išardyti ligtolinę kosmologinę sistemą, tuo pačiu pateikiant nenuginčijamų įrodymų, kad Aristotelis klydo[20].

16 Iliustracija pirmiausia buvo publikuota Camille'io Flammariono knygoje *Atmosfera: populiarioji meteorologija* (pranc. *L'atmosphère: météorologie populaire*).

17 XIX a. raižinyje pavaizduotas prie Žemės krašto prisiartinęs žmogus. Apsirengęs ilgu apsiaustu ir nešinas lazda, jis priklaupia prie horizonto linijos – būtent čia savas jaukusis pasaulis susilieja su nežinomybe. Galva, pečiais bei dešine ranka žmogus praskiria senovinio žvaigždėmis nusėto dangaus skliautą, už kurio atranda naują nuostabią besisukančių kosminių reiškinių, ugnių ir saulių karalystę.

18 Hannah Arendt, *Žmogaus būklė* (Vilnius: Margi raštai, 2005), 258–264.

19 Mikalojaus Koperniko atradimas įgalino suformuluoti grakščias astronomines hipotezes ir padėjo suderinti svarbias datas; astronomo teorija visų pirma vertinta dėl matematinės elegancijos, ji taip pat paskatino tikslesnius pakartotinius dangaus stebėjimus.

20 James Burke, *The Day the Universe Changed* (London: Little, Brown and Company, 1985), 136–143.

Kodėl planetos skrieja ir nenukrenta, jei jų iš tiesų nelaiko jokios krištolinės sferos (kaip anksčiau manyta)? Ar žemėje atliekami pakartotiniai eksperimentai su gamtos jėgomis tinka ir dangaus kūnams? Kaip pastaruosius veikia trauka? Grynai techninio pobūdžio klausimas *„kaip?“* galiausiai tapo svarbesnis nei Bažnyčios postulatai ir aiškinimai *„kodėl* planetos taip elgiasi“. Pro teleskopo akį dangaus kūnus žvalgantis Galileo Galilėjus ir kiti gamtos tyrėjai provokavo persvarstyti esminius fizikos principus; o empiriniai bandymai įgalino keisti pasaulio matymą bei kasdieninį suvokimą. Pokyčius paspartino iš minėtųjų René Descartes'o abejonių gimę nauji klausimai. Gamta netrukus virto šalta matematiškai aiškinama mechanine erdve, (nebe)sakralus dangus pakluso nuodugniems stebėjimams bei natūraliems dėsniams. Tam, kas vyko „ten aukštai“, rodos, nebereikėjo jokio religinio pagrindimo – tolesnes žinias koregavo grynasis matematinis racionalumas. Kone du šimtmečius vakarietiškoje sąmonėje vyravusi nepajudinama *niutoniškoji* kosmologija užtikrintai aiškino erdvę ir laiką. Naujos fizikos, matematikos ir ypač astronominės žinios XIX a. pasitarnavo atrandant pažangesnius metodus, taikytus ir pačios žmonių visuomenės tyrimams[21]. Tačiau amžiaus pabaigoje tvirtus įsitikinimus pradėjo trikdyti dar naujesni fizikų samprotavimai apie bangas ir reliatyvumą.

Viena vertus, modernybės žinios apie gamtos dėsnius, orus, skrydžio technologijas, neįprastus dangaus reiškinius ir iš Žemės matomus kosminius kūnus sugestijavo pozityvistinio žinojimo progresą. Sofistikuoti matematiniai modeliai moderniajam žmogui gana anksti įpūtė mintį, jog galima atsiplėšti nuo Žemės ir skrosti orą, keliauti tolyn ir aukštyn – bet kur, netgi be ypatingų pastangų. Pirmieji skrydžiai, pasinaudojus ankstyvosios aviacijos įrenginiais, iš tiesų buvo suvokiami kaip biologinio kūno emancipacija, išsivadavimas iš traukos dėsnių ir materijos ribotumų. Kita vertus, modernioje ir šiuolaikinėje tarpininkavimus steigiančioje ir hibridus dauginančioje kultūroje žinojimo ir tikėjimo klausimai nuolat veikė vienas kitą[22].

21 Chris Wiggins and Matthew L. Jones, *How data Happened: A History from the Age of Reason to the Age of Algorithms* (New York: W. W. Norton & Company, 2023), 492–493.

22 Tą atskleidžia, tarkime, matymo technologijas aptarusio Paulo Virilio istoriniai pavyzdžiai, iliustruojantys įtampą tarp (mokslinio) faktiškumo ir moderniojo žmogiškojo suvokimo. Anot filosofo, „per du šimtus metų filosofinės ir mokslinės diskusijos pasislinko nuo psichinių vaizdų objektyvumo klausimo prie jų realybės klausimo. Ši problema nebėra susijusi vien su sąmonės psichiniais vaizdais. Dabar ji iš esmės susijusi su instrumentiniais virtualiais mokslo vaizdiniais ir jų paradoksaliu faktiniu pobūdžiu“; Virilio, *The Vision Machine*, 60.

1. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *Perkūnas*, 1909, kartonas, tempera, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus

Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, *God Perkūnas*, 1909, tempera on cardboard, M. K. Čiurlionis National Museum of Art

Įvairialypio žmogiškojo matymo galimybes netiesiogiai išreiškė simbolizmo motyvus išduodantis Mikalojaus Konstantino Čiurlionio *Perkūnas* (1909). Paveiksle vaizduojami žaibai kontrastinguose vėtrų šuoruose, kurie laikomi sunkiai įžvelgiamame delne, taip pat matoma neryškaus profilio kontūro užuomina. Eskiziškais potėpiais paženklinti milžiniškos būtybės (kaip sufleruoja pavadinimas, dievybės) bruožai keistų spalvinių derinių atmosferoje gali liudyti dailininko pomėgį ezoterikai arba tautosakai, fragmentiškas žinias apie pagoniškas religijas. Prisiminus XX a. pradžios

mokslą sukrėtusį netikrumo principą – stebėjimų rezultatus, pasirodo, lemia ne objektyvi realybė, o pasirinkti instrumentai bei metodai – galima teigti, kad naująjį netikrumą savaip reflektavo tiek anuometinis realizmas, tiek ir su nacionaliniais ar mitologiniais pasakojimais sąveikaujantis simbolizmas.

Dangaus skliauto sakralumą paneigusi mokslinė žiūra, kurią akcentavo Arendt, ilgainiui tiesiog nebepadėjo atsakyti į naujesnius XX a. viduryje kilusius ontologinio pobūdžio klausimus apie kosminių teleskopų siunčiamus duomenis ir neva tuoj tuoj prasidėsiančius žmogaus skrydžius į kitas planetas[23] (šiandien čia galime pridėti klausimus apie vis kompleksiškesnes meteorologines prognozes, NDR ir porėtus militaristinius dangaus skydus). Latouras vaizdingai artikuliavo šį neužtikrintumą:

> kai pažvelgiate į dangų, neįžvelgiate ten dieviškosios būstinės kaip kad jūsų protėviai, kurie ten matė paguodą, užtarnautą savo vargingu gyvenimu apačioje. Vis dėlto nematote ten ir gryno aukščio – to aukščio, kurio atstumas buvo matuojamas kilometrais, kaip tais laikais, kai tikėjote, kad esate modernūs. Iš tikrųjų dangų esate priversti matyti panašų į kažkokią aptvertą teritoriją ženklinantį kupolą, kurį nuolat palaiko įvairiapusė ir daugialypė milijardų agentų veikla.[24]

Dangaus būtybės ir įtartini signalai (XX a. 9 deš. meno kūriniai)

Aviacijos progresas įkūnijo išsipildžiusį *Homo sapiens* atsiplėšimą nuo Žemės, o jau netrukus vis ryškiau įsivaizduotos ir raketų galimybės, tikėtasi rasti gyvybės požymių Mėnulyje, ilgainiui ir tolimosiose planetose, ypač Marse. Šaltojo karo baimių kontekste JAV užgimusius tikėjimus ir NSO nuojautas populiariosios žiniasklaidos diskurse papildė keisti ir niūrūs ateivių vaizdiniai, kurie maždaug nuo 6 deš. funkcionavo, pasak Daviso, tarsi „Dievo gandas, įaustas į karinės pramonės ir žiniasklaidos komplekso audinį, kurio kibernetiniai čiulptuvai mus supa iki šiol.“[25] Panašiu metu sovietmečio Lietuvoje propaguota technokratinės ideologijos pergalė prieš

23 Pasak filosofės, į kosmoso užkariavimo žygius susiruošęs modernusis žmogus, apmąstantis pirmuosius atominius sprogimus, pats nėra pajėgus suprasti technologinio progreso masto ir galutinės prasmės. Žr.: Arendt, *Žmogaus būklė*, 8.

24 Latour, *After Lockdown*, 42.

25 Davis, *Techgnosis*, 229. Ypač XX a. 6 deš. JAV „atrastos“ ir daugelio matytos „skraidančios lėkštės“ visų pirma iliustravo augantį atominio amžiaus nerimą.

gamtą. Nugalėtojo emociją iliustravo, tarp kitų dalykų, kosmoso užkariavimo temą atliepiantys modernizmo kūriniai. Vis dėlto, pasitelkus Latouro terminiją, lygia greta buvo galima justi, jog kadaise romantikų aukštintas ir technokratų „įvaldytas“ žvaigždėmis nusėtas dangus tam tikrais momentais nebeatrodė grynas. Neaiškiai mirgėti naktį galėjo tolima galaktika, taip pat žmogaus, o gal netgi kosmoso būtybių, įrenginys. Ne tik naujo amžiaus (angl. *New Age*) tikėjimų, bet ir XX a. mokslinės fantastikos įaudrinta vaizduotė leido mintimis klajoti po tolimus žvaigždynus. Tačiau neatsakomų klausimų properšos nelauktai galėjo atsiverti ir žemiečių kasdienybėje.

2. Vitalijus Butyrinas, *Kontaktas*, iš ciklo *Civilizacijos*, 1983, fotomontažas, sidabro bromido atspaudas, MO muziejus

Vitalijus Butyrinas, *Contact* (from the series *Civilisations*), 1983, photomontage, silver bromide print, MO Museum

Hibridinę pralaidžią dangaus sampratą XX a. antros pusės mene savitai liudija kai kurie fotografo Vitalijaus Butyrino (1947–2020) ciklai. XX a. 9 deš. pradžioje menininkas kūrė aktualius ekologinius ir fantastinius siužetus, o jo 1983 m. fotokoliažų ciklas *Civilizacijos* ir specifiniai ciklo

darbai, kaip *Kontaktas*, išreiškė nuostabą susidūrus su fantastinėmis dangaus būtybėmis. Tokie ciklai taip pat bylojo politinius planetos išsaugojimo imperatyvus[26]. Kažkur palei horizontą nuklydęs žvilgsnis fotomanipuliacijoje kontaktuoja su gyvybe iš *svetur*, vietoj mėlyno skliauto aukštybėje pasitinkanti bespalvė nežinia gimdo baimę, keisti kosminiai ir Žemės dariniai netikėtai susikeičia vietomis. NDR kontekste gali būti analizuojamas žinomo Lietuvos menininko Artūro Railos panašiu metu – 8 deš. pradžioje – patirtas regėjimas, kuris daugiau nei po dviejų dešimtmečių buvo atkurtas judančio vaizdo kūrinyje *Pirmapradis dangus* (pasak menininko, „1980 pamatytus reiškinius mėginau vizualizuoti 2002 metais“)[27]. Aptariant šį Lietuvoje (ir ne tik) ne sykį eksponuotą kūrinį, kuris egzistuoja fotografijų ciklo ir dar vėliau sukurto judančio vaizdo pavidalu, galima įsivaizduoti mums nesuvokiamus paranormalius dalykus (angl. *the phenomenon*) bei įtarti, kad iš kosmoso platybių mūsų sąmonę kartais pasiekia keisti signalai.

Raila nekalba apie XX a. fantastinėje literatūroje aprašytus „ateivius“. Jo retrospektyviniai prisiminimai išsiskleidžia be ironijos, kaip gilus religinis išgyvenimas (nežmogiško intelekto patirtys nuolat kėlė ir tebekelia klausimus tiek religijotyroje, tiek ir tarp astrofizikų). Racionaliajam protui objektyviai neįrodomų regėjimų neįmanoma pažinti, taigi menamoji naktinio dangaus virš Telšių dokumentika neturi jokių pretenzijų į „tikrumą“[28]. Iš XX a. 9 deš. atklydęs pasakojimas tarsi supainioja žiūrovus gandų ir autentiškų prisipažinimų, populiarių archetipų ir meninių apgaulių raizgalynėje. Savotiškas fizikinių įrodymų, patikimų liudijimų ir įtikinamų paaiškinimų

26 Kaip rašė fotografijos tyrėja Margarita Matulytė, vertindama *Civilizacijos* fotografijas kitų panašaus laikotarpio ciklų kontekste, jos tapatintinos su pasaulio pabaigos vizijomis bei NDR – menininko konstruojami siužetai „akivaizdžiai prieštarauja psichologizmu persunktai humanistinei tendencijai ir nurodo į kūrinių posthumanistinę kryptį, nes juose vyrauja postantropocentrinės nuotaikos.“ Margarita Matulytė, „Posthumanistinis kraštovaizdis Lietuvos fotografijoje“, *Menotyra* 31, nr. 2 (2024): 99–111, 103.

27 Artūras Raila pasakoja, kad keistus reiškinius danguje jis du mėnesius matė vakarais nuo 8 iki 11 val. Po 22 metų grįžo į tas pačias vietas Telšiuose tam, kad „dokumentuotų“ ilgai atmintyje saugotus vaizdinius. Anot jo, „1980 metų spalio pabaigoje, apie 20 valandą vakaro, sustingusių žvaigždžių fone, aukštai danguje, pastebėjau šviesos taškus, lekiančius vienas paskui kitą bangos trajektorija. Dideliu greičiu. Visiškoje tyloje“ (iš asmeninio susirašinėjimų su menininku). Plačiau apie nutikimą ir kūrinio aprašymą žr.: Artūras Raila, *Primitive Sky*, metropolism, 2004 08 01, https://metropolism.com/nl/feature/primitive-sky/.

28 Apie kūrinio atsiradimo ir regėjimų fiksavimo ekrane etapus žr.: Agnė Narušytė, „Dangus vis užgriūva“, https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2023-12-15/Dangus-vis-uzgriuva.

3. Artūras Raila, *Pirmapradis dangus*, viena iš penkių fotografijų, dalyvaujant Jurgitai Remeikytei ir Eimuntui Pivoriūnui, 1980–2002, A. N. nuotr., LATGA, Vilnius 2026

Artūras Raila, *Primeval Sky*, one of five photographs, with the participation of Jurgita Remeikytė and Eimuntas Pivoriūnas. 1980–2002, photograph by A. N., LATGA, Vilnius 2026

derinys, atpažįstami modeliai ir akivaizdus absurdas, rodos, egzistuoja vien tam, kad mus suglumintų. Taupūs Lietuvos menininko žodžiai apie tai, kas galėjo nutikti naktiniame danguje prieš daugelį metų, ir meninė vėlyvuoju sovietmečiu išgyventos patirties traktuotė nesiūlo vienprasmiškų

paaiškinimų. Kaip teigė Vallée, mintimis sekęs Davisu, pati NDR prigimtis nėra tokia, kad būtų iki galo išaiškinta. Regėjimai iš praeities ir naujomis priemonėmis perteikti subjektyvūs prisiminimai žmogiškąją sąmonę veikia tarsi signalai, paleisti į dangų, – jie arba tiesiog išnyksta žvaigždynų spiečiuose, arba atsimuša atgal, kaip mūsų pačių įsivaizdavimų aidas[29].

Nusakralinto dangaus valdovai: „Starlink" infosfera ir dangaus karai

Moderniojo mokslo raidos požiūriu, žmonijos kelias nuo pirmųjų rimtesnių komunikacinių technologijų iki iš dangaus valdomų ryšių priemonių iš tiesų labai trumpas. Atradus tokius reiškinius kaip elektros iškrova, maginę reikšmę prarado žaibai, nebekėlė baugulio krentantys meteoritai, kometų pasirodymai. XIX a. viduryje prasidėjus telegrafo plėtrai, neišvengiamai „nyko" atstumas tarp žinių siuntėjų bei gavėjų, o elektrą „įkinkęs" laidinio telegrafo ryšys tiek jūrininkus, tiek ir ūkininkus informavo apie orų permainas, netgi iš anksto perspėdavo apie gresiančius pavojus. Sparčiai besivystančios sekimo, stebėjimo, kontrolės ir karinės technologijos XX a. antroje pusėje ne tik „persikėlė" į dangų, bet ir galėjo pačios tapti nematomos. Pasak XX a. pabaigos radarų matymo ir slaptumo reikšmę akcentavusio Paulo Virilio, raketų skrydžio virtualumas sutampa su momentinio (objekto) suvokimo bei sunaikinimo galimybe; plikomis juslėmis tapo neįmanoma pagauti karinio objekto skrydžio realybės (taip veikia, pasak filosofo, „STEALTH orlaiviai, tie „diskretiški" ginklai, „slapti" nešėjai, praktiškai nematomi aptikimo priemonėms"[30]).

Jau pastaruoju dešimtmečiu „nusakralintas dangus" galutinai tapo pasaulinių komunikacijų laidininku, mat kasdien naudodami internetą dažniausiai vieni su kitais esame sujungiami per palydovus. Čiurlioniškose vizijose XX a. pradžios dangų, kartais ir žmonių likimus, galėjo valdyti įsivaizduojamas antgamtiškasis Perkūnas. O šiandienos belaidžių komunikacijų galimybes kiek ironiškai galima permąstyti pasitelkus ne vieną globalią iniciatyvą aprėpusio JAV milijardieriaus Elono Musko figūrą, apie kurią ką nors sužinoti galime nebent iš užsienio žiniasklaidos pranešimų. Nardantis tarp įvairių vadovaujančių vaidmenų ir šiuo metu šimtais milijardų dolerių galintis pasigirti turtingiausias pasaulio žmogus valdo palydovų kompaniją

29 Davis, *Techgnosis*, 227.

30 Virilio, *The Vision Machine*, 69.

„Starlink“, jis taip pat yra žinomas kaip kol kas svarbiausios šiuo metu raketų kompanijos „SpaceX“ įkūrėjas. Vaizdingai tariant, vienu iš dangaus žemiškųjų valdovų tapęs Muskas dabar gali pašviesinti arba pritemdyti (ir pritildyti) žemiečių bendravimą[31].

Apie didžiausių JAV bendrovių konstruojamą technoateitį perspėjęs Latouras teigė, kad net ir klimato kaitos dėl žmogaus veiklos padarinių neigimas – grėsminga kai kurių politikos veikėjų mąstymo tendencija – netrukus gali pasirodyti beveik kaip nekaltas svaičiojimas lyginant su tomis aistromis, kurios rizikuoja prasiveržti kaip naujos sekuliarizuotos religijos, skelbiančios fizinį pabėgimą iš mūsų planetos (apie ką vis pasvajoja Muskas ir kai kurie kiti). Kad ir kaip žiūrėsime, nuo 2023 m. Amžinojo pabėgimo naratyvas viešojoje erdvėje iš esmės stiprėjo (tai liudijo didžiųjų šalių inicijuotų *lunarinių* ekspedicijų užmojai); nepaisant dar gana šviežios koronaviruso patirties, į kurią primygtinai kreipė dėmesį 2022 metų spalį miręs filosofas. Pandemija išties padėjo suprasti, jog racionalusis žemiečių santykis su Žeme nesiplėtoja taip sklandžiai, kaip kad manėme įtikėję modernybės pažadais. Aukštybėse įsivaizduotas rojus greitai virto meteorologų ir saugumo tarnybų stebimu dangumi; šiuolaikinis mokslas išmokė mus traktuoti visą aplinką kaip fizikos dėsniams paklūstančią materiją. Deja, tokioje materijoje, anot Latouro, nebuvo nieko materialaus, juk iš matematinės regos lauko jau buvo pašalinti visi kasdieniniai politiniai nesusipratimai. Savo ruožtu, grynuose teoriniuose modeliuose egzistuojanti skirtis tarp materijos ir „nematerijos“ prieštaravo mūsų realiai kūniškajai patirčiai[32].

Dar neseniai dangus funkcionavo kaip niekam nepriklausanti sfera (anot tapybos eksperimentų raidą aptarusio minėtojo Bergerio, dangus neturi paviršiaus ir yra neapčiuopiamas). O šiandien sekuliaraus dangaus plotus gali simboliškai „nusavinti“ pavieniai milijardieriai arba kelios didžiosios valstybės. Dabarties technologinių pokyčių greitis savotiškai užkardo ilgesnio laiko reikalaujančių teorinių apmąstymų galimybes. Nuo 2022 m. Rusijos įsiveržimo į Ukrainą prasidėjusiame pirmajame pasaulyje plataus

31 Vos prieš penkerius metus lietuviškosios žiniasklaidos antraštės ne veltui skelbė ambicingus Musko planus – „uždengti dangų ir valdyti internetą“. Žr.: Thomas Pfeiffer ir Thomas Seal, „Ambicingas Elono Musko projektas naktį matomas ir virš Lietuvos: uždengti dangų ir valdyti internetą“, *delfi.lt*, 2021 09 21, https://www.delfi.lt/plius/mokslas-inovacijos/ambicingas-elono-musko-projektas-nakti-matomas-ir-virs-lietuvos-uzdengti-dangu-ir-valdyti-interneta-85286533.

32 Latour, *After Lockdown*.

masto dronų kare žmogaus nepilotuojamų orlaivių panaudojimas nuolat keičiasi – net ir nauji ginklai jau po pusmečio gali pasenti[33]. Pavyzdžiui, viena baisiausių šio karo situacijų siejama su 2024-ųjų rudens epizodu, kai Ukrainos civiliai buvo pradėti terorizuoti tokiu žiauriu būdu, kuris karo pradžioje dar būtų neįsivaizduojamas[34]. Dangus Ukrainos miesto gyventojams staiga tapo grėsminga, gal net apokaliptine sfera. Tarptautinio saugumo požiūriu mįslingi bei nepažinūs tapo ir žemieji atmosferos sluoksniai. Kol aukštesnėje orbitoje saugiai skriejo kompiuterinių programų valdoma Tarptautinė kosminė stotis, atmosferos tarpsluoksniuose galėjo slėptis neidentifikuoti šnipinėjimo įrenginiai[35]. O tokių įrenginių ėmus dairytis specialiais prietaisais, jų paradoksaliai gausėjo[36].

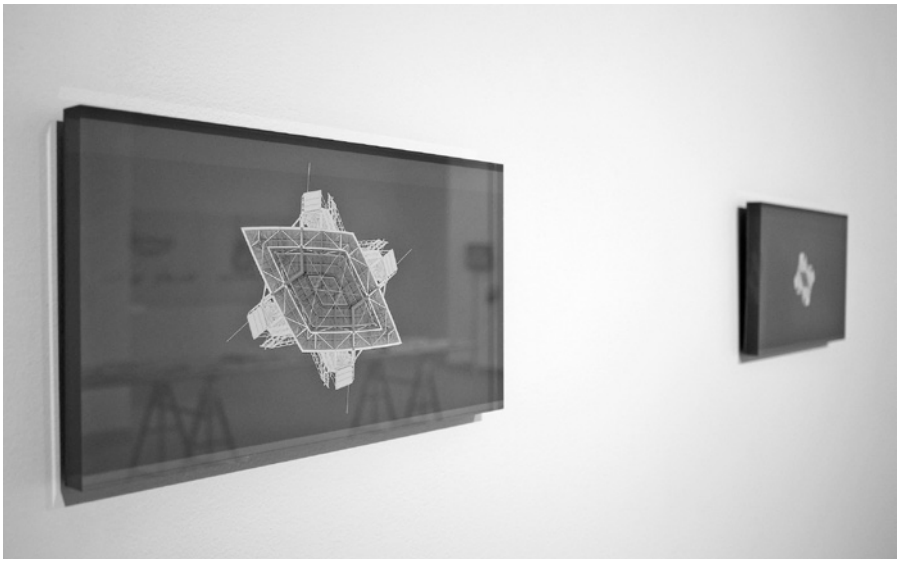
Įvairiais signalais trikdomų komunikacijų kontekste galima minėti ir vieną su dangaus militarizavimu tiesiogiai susijusį Lietuvos dailės kūrinį. Dabartinį infosferos užkariavimą bei propagandos eterio bangomis sklaidą beveik pranašiškai iliustravo Kristinos Inčiūraitės 2016 m. darbas *Ana ir Fantomas*. Tai – mįslingas fotoaudiopasakojimas apie JAV demaskuotą rusų šnipę, vėliau tapusią Rusijos televizijos laidų vedėja, propagandiste ir sąmokslo teorijų kūrėja bei aiškintoja. Šio kūrinio segmentą – agresyviai

33 Turkijoje pradėti gaminti korporacijos „Baykar“ dronai nuo 2021 m. ženklino, rodėsi, ryškią bepiločių karo orlaivių pradžią (gana pigius dronus galėjo įsigyti netgi kai kurios mažosios valstybės, tuo išgarsėjo ir Lietuvos pilietinė iniciatyva). Tačiau labai greit šie dangaus ginklai „išėjo iš rikiuotės“ ir karui nebetiko. Technologija buvo modifikuota į dar naujesnius modelius.

34 2024 m. rudenį Chersone Rusijos pajėgos suintensyvino atakas prieš civilius gyventojus, kurių sveikata smarkiai pakriko dėl nuolatinio psichologinio teroro. Šiame pietiniame Ukrainos mieste, šiek tiek kitaip nei 600 mylių ilgio fronte, Rusijos pajėgos išsidėstė kitoje upės pusėje. Ten okupacinė kariuomenė naudojo nedidelius bepiločius orlaivius, kuriais persekiojo Ukrainos miesto gyventojus sprogstamaisiais užtaisais (iš dronų mėtydami granatas ir mažas užmaskuotas minas). Iš viršaus žmones užpuolantys nedideli prietaisai nužudė ir suluošino daugybę šio miesto gyventojų. Situaciją vietiniai pavadino „žmonių safariu“, mat išėjęs į lauką negalėjai žinoti, ar nesi medžiojamas iš „giedro dangaus“. Žr.: Alex Horton and Serhii Korolchuk, “Russian drones hunt civilians in streets of southern Ukrainian city,” 2024 10 31, https://www.washingtonpost.com/world/2024/10/31/kherson-ukraine-russia-drone-attacks/.

35 Tokių reiškinių galimą egzistavimą iliustruoja 2023 m. ankstyvą pavasarį žiniasklaidoje (taip pat ir Lietuvos) plačiai aptarinėta konversija apie šnipinėjimui skirtus kinų balionus, kurie skriejo (ir buvo numušti) virš JAV ir Kanados. Kiek vėliau ankstesni patikimi faktai pradėjo kelti abejonių.

36 Lily H. Newman, “The More You Look for Spy Balloons, the More UFOs You’ll Find,” *Wired*, 2023 02 14, https://www.wired.com/story/spy-balloons-ufo-shot-down-us/.

4. Kristina Inčiūraitė, *Ana ir Fantomas*, 2016, Kristinos Inčiūraitės nuotrauka, autorės nuosavybė, LATGA, Vilnius 2026

Kristina Inčiūraitė, *Anna and the Phantom*, 2016, photograph by Kristina Inčiūraitė, courtesy of the artist, LATGA, Vilnius 2026

hipnotizuojantį, karines ir kosmines paslaptis neva atskleidžiantį, didžiavalstybinės arogancijos prisodrintą Annos Chapman kalbėjimą – parodose galima išgirsti tik per ausines. Ne vienas šiandienos viešosios politikos pavyzdys liudija, kad Rusijos propagandą skleidžiančios agresyvios gražuolės tipažas karaliauja ir tam tikruose dabartiniuose kanaluose. Tai – toksiškas naratyvas[37], kuris kūrinyje derinamas su kaimyninės Latvijos šiaurės vakaruose kadaise įrengto šnipinėjimui skirto radioteleskopo vaizdiniu. Sovietmečiu šis gigantiškas įrenginys sekė NATO šalių radiopokalbius ir telefono pokalbius, o vėliau rusų kariškių buvo sugadintas prieš jiems išvykstant iš nepriklausomybę atkūrusios šalies (po kurio laiko Latvijos mokslininkai jį pritaikė mokslo tikslams). Trijose menininkės fotografijose užfiksuotas kone juvelyrinis kosminis darinys yra antitikroviškas slaptas objektas, skriejantis kažkur ten, kur jo neidentifikuos jokie radarai. Tiek šis, tiek ir aukščiau minėtieji meno kūriniai tarsi patvirtina prielaidą, jog tarp moksline

37 Ausinėse skambančio balso trumpa ištrauka lietuvių k.: „Aš atskleisiu visas paslaptis. Ar skris stebuklingas įrenginys? Tai galima sužinoti vienu būdu – jį sukonstruoti ir pamėginti skraidinti. <...> Ne visi žmonės domisi politika, ne visi domisi verslu ar kokiomis nors socialinėmis problemomis, bet visiems įdomios paslaptys, visiems įdomi mistika."

disciplina NSO legendas norinčių paversti patikliųjų ufologų ir juos neigiančių socialinių mokslų atstovų (arba tam tikra prasme konspiracijų „simpatikų“ ir „skeptikų“) terpiasi meninės vaizduotės galimybės, kurios leidžia neužkardyti įdomiausių klausimų.

Apibendrinimas

Nesaugaus dangaus vaizdiniai laikui bėgant įgaudavo įvairias konfigūracijas. Su dieviškąja sfera susijęs sakralumas (kurį dar galima buvo įžvelgti paslaptingo čiurlioniško Perkūno abstrahuotame profilyje) modernybės kultūrinėje vaizduotėje tirpo, jį keitė kitokie subjektyvūs ir objektyvūs orientyrai, racionalusis mokslinis žinojimas. Vadinamosios Herco bangos ir (kiek vėliau) televizijos laidas transliuojantys palydovai visos mūsų planetos gyventojus per gana trumpą laiką pavertė, metaforiškai kalbant, viena didžiule auditorija, *makluhanišku* „globaliu kaimu“. Lygia greta dailės vaizdiniuose funkcionavo ir kitokią, mažiau šviesią modernybės pusę iliustruojantys NDR, šiuos naratyvus fragmentiškai taip pat naudojo kai kurie XX a. 9 deš. Lietuvos menininkai. Internetas kaip neatsiejama kasdienės komunikacijos dalis įsigalėjo XX a. pabaigoje ir labai greitai pavirto visaapimančia ir neretai iš viršaus žmones pasiekiančia komunikacijos terpe, tinkline ir kartu virusine medija. Informacinių komunikacinių technologijų „nešikliams“ – dirbtiniams palydovams – vis tankiau užpildant Žemės orbitą, mūsų buvimas ir bendravimas tinkle tuo pat metu buvo pasiekiamas kaip signalas danguje. Deja, pačioje Žemėje amžinosios taikos idėja, kuri ypač populiarėjo Šaltojo karo pabaigos metais, nevirto realybe. Efektyvi belaidė komunikacija skirtingų visuomenės segmentų, ar juo labiau visų planetos gyventojų, iš esmės nesuartino. Dabarties karo grėsmė atvėrė naujus nesaugumo plyšius (info)sferoje, į kurią dar visai neseniai žvelgta su religiniu pamaldumu.

Dabartinis militaristinių technologijų – naujo tipo raketų ir dronų – tobulėjimas kelia vis daugiau pavojų ir nerimo. Naujieji kosminiai teleskopai ar palydovai periodiškai įgalina naujų mokslo žinių atsiradimą ir plėtrą. Tuo tarpu galingose *nematomose* informacinės debesijos infrastruktūrose nenuilstamai produkuojami milijardai informacinių vienetų virsta duomenų

srautais, kurie vis tiksliau *numato* ir netgi reguliuoja procesus regimajame pasaulyje. Žemiškąją modernybės tvarką „nušluoja“ skaitmeninė, it šiandien memu jau tapusiam Flammariono raižinio žmogui dar sykį perbraukus ranka per realybės sluoksnį. Ne utopiniais mokslinės fantastikos siužetais, o gamtos ir technikos mokslų žiniomis besivadovaujantis *Homo sapiens*, metaforiškai kalbant, priėjo dar vieną pasaulio kraštą ir sutriko. Nepaisant utopinių, o gal ir distopinių, užmojų bei tankėjančios skaitmeninės tikrovės, popandeminiame pasaulyje, kuriame laisvą biologinių kūnų judėjimą netrukus gali užkardyti nauji virusai, suvokiama, kad ištrūkimas iš savos planetos nėra toks paprastas, kaip populiariai įsivaizduota dar prieš šimtmetį.

Technikos proveržį šiandien iliustruoja ne kelionės į kitas planetas, bet nauji kariavimo būdai, kurie sparčiai modifikuojami. Ne visuomet laiku žmonių ar radarų pamatomi (o kartais iš principo nematomi) danguje nardantys ginklai ardo nusistovėjusias hipotetines oro sienas ir netgi asmenines ribas. Klimato kaitos šalutinius padarinius numatyti taip pat tampa vis sunkiau. Tam tikro pobūdžio dangaus grėsmės dar prieš kelerius metus neegzistavo; galbūt metaforiškai netgi galima būtų teigti, jog nuo Rusijos 2022 m. invazijos į Ukrainą karo zonoje atsidūrusių užpultos šalies gyventojų būklė savotiškai primena ikiistorinį būvį, kai iš fizikines galias valdančių pagiežingų dievybių buvo tikimasi užgriūnančių kataklizmų (visa griaunančių uraganų ar ugnies kamuolių pavidalu). Gilesnė kultūrinė nepažinaus ir nesaugaus dangaus refleksija karo akivaizdoje vargiai įmanoma – dirbtiniu intelektu grįstos technologijos kinta pernelyg sparčiai, kad galėtume daryti aiškesnes išvadas apie mokslo atvertas galimybes ar NDR tikimybes. Į aukštybes nevalingai žvelgiantys *laturiškieji* žemiečiai šią akimirką, matyt, gali kliautis tik žmogiškąją sielą paguodžiančiomis metaforomis.

Gauta —— 2025 09 15

Literatūra

Arendt, Hannah. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai, 2005.

Bachelard, Gaston. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.

Berger, John. *Kaip menas moko matyti*. Vilnius: Kitos knygos, 2019.

Burke, James. *The Day the Universe Changed*. London: Little, Brown and Company, 1985.

Davis, Erik. *TechGnosis: Myth, Magic, and Mysticism in the Age of Information*. Berkeley, CA: North Atlantic Books, 2015.

Latour, Bruno. *Mes niekada nebuvome modernūs*. Vilnius: Homo liber, 2004.

Latour, Bruno. "Ecological Mutation and Christian Cosmology." International Congress of the European Society for Catholic Theology, Osnabrück, August 2021. http://www.brunolatour.fr/sites/default/files/177-OSNABRUCK-GB.pdf.

Latour, Bruno. *After Lockdown: A Metamorphosis*. Translated by Julie Rose. Cambridge: Polity Press, 2021.

Matulytė, Margarita. „Posthumanistinis kraštovaizdis Lietuvos fotografijoje". *Menotyra* 31, nr. 2 (2024): 99–111.

Narušytė, Agnė. „Dangus vis užgriūva". 2023 12 15. https://www.7md.lt/tarp_disciplinu/2023-12-15/Dangus-vis-uzgriuva.

Pasulka, Diana W. *American Cosmic: UFOs, Religion, Technology*. Oxford: Oxford University Press, 2019.

Raila, Artūras. "Primitive Sky." 01.08.2004. https://metropolism.com/nl/feature/primitive-sky/.

Tattoli, Chantel. "Jacques Vallee still doesn't know what UFO's Are." 2022 02 18. https://www.wired.. /story/jacques-vallee-still-doesnt-know-what-ufos-are/.

Vallée, Jacques. *Passport to Magonia: On UFOs, Folklore, and Parallel Worlds*. San Rafael, CA: Contemporary Books, 1993.

Virilio, Paul. *The Vision Machine*. Translated by Julie Rose. Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994.

Wiggins, Chris and Matthew L. Jones. *How data Happened: A History from the Age of Reason to the Age of Algorithms*. New York: W. W. Norton & Company, 2023.

Summary

A Look at the (Un)Safe Sky: Unrecognised Phenomena, Visions, and Contemporaneous Technologies

Skaidra Trilupaitytė

Keywords: sacredness of the sky, unrecognised celestial phenomena, Bruno Latour, hybrids, military and surveillance technologies, new insecurity.

The cultural imagination of the sky is shaped by the interplay between faith and rational thought, as well as by the evolving possibilities of human vision (seeing) under the influence of optical technologies. Historically, the credibility of seeing was grounded in religious traditions; in modernity, it has been reconfigured by the natural sciences, which argue that perception is not a direct function of the eyes alone but is mediated by complex cognitive processes in the brain. The sky is commonly associated with the "natural" upward orientation of the gaze, as well as with culturally and religiously encoded images. Yet any attempt to define its boundaries or scale inevitably reveals conceptual gaps. Efforts to produce ever more precise explanations of rare atmospheric "miracles" thus expose the fragility of human knowledge. In everyday experience, the sky is observed from a specific geographical position, always partial and situated. At the same time, its limits feel unstable: questions of (un)safety and boundedness persist precisely because objective knowledge and subjective perception continually intersect. The reliability of extraordinary visions can sometimes be institutionally validated by the Church, as in the case of the Marian apparitions at Fátima in 1917, which were officially recognised as miraculous decades later. In the second half of the twentieth century, accounts of extraterrestrial entities and "alien spaceships" became consolidated within the popular mythology of UFOs. More recently, these phenomena have been reframed as still-unexplained, i.e., unidentified anomalous or paranormal phenomena—so-called unidentified aerial phenomena. Increasingly sophisticated observational instruments extend the limits of vision beyond human capacity, enabling access to phenomena previously unthinkable—such as observations concerning the beginning of time. Such anomalies, whether detected by terrestrial instruments or witnessed by

pilots in orbital and aerospace flight, open up strange intersections between cosmology, new military secrets and contemporary research into unidentified aerial phenomena of various kinds.

Drawing on the history of vision technologies and insights from cultural and religious theory, this text examines the (un)security of the sky. The overview of Western cultural imagination is complemented by selected works of Lithuanian art from the 20th and 21st centuries, including *God Perkūnas* by Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1909), the photo-collage series *Civilisations* by Vitalijus Butyrinas (1983), and Kristina Inčiūraitė's three-photograph and audio work *Anna and the Phantom* (2016). The discussion also incorporates a visionary experience reported by Artūras Raila in the early 1970s, reconstructed more than two decades afterward in his moving-image work *Primeval Sky* (as the artist notes: "In 2002, I tried to visualise the phenomena seen in 1980"). The analysis further emphasises how the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022 has produced an unprecedented militarisation of the sky. Through the deployment of advanced military and surveillance technologies—above all drones—the sky is increasingly configured as a contested threat sphere, exposing the fragility of nation-state borders. Within this framework, the selected works of modern and contemporary Lithuanian art function not only as objects of art-historical interpretation but also as visual and rhetorical figures through which shifting vectors of perception and subjective optics can be critically examined.